

"Comparative Study of the Novels "On the Blue Red Roads" and "Frankenstein in Baghdad" Based on Yuri Lotman's Semiotic Sphere Theory with Emphasis on Border and Center

Raof Ibrahim Sameen¹ | Mousa Parnian^{2*} | Khalil Baygzade³

1. PhD student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
Email: Raoofibrahimsameen@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of Persian of Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
Email: parnian@razi.ac.ir
3. Associate Professor of Persian of Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
Email: kbaygzade@razi.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 31/10/2024

Received in revised form:
29/09/2025

Accepted: 01/10/2025

Published online:
22/06/2026

Keywords:

On the Blue Red Roads,
Frankenstein in Baghdad,
Yuri Lotman,
conventional pattern,
border and center.

ABSTRACT

Cultural semiotics is the study of intercultural relations among interactive, conflicting, and confrontational poles that define the boundaries of one's own culture and its codes in contrast to the constraints of another culture or non-culture. Lotman's earlier conception of culture views it as a collection of semiotic systems with fluid boundaries, referring to all semiotic phenomena specifically organized along a continuum as the semiotic sphere. The border and cultural semiotic space emphasize both homogeneity and individuality, with the function of this filtering process transforming the foreign into the familiar and, at times, the other into the self. This research examines and elucidates the novels "On the Blue Red Roads" and "Frankenstein in Baghdad" through the lens of Lotman's semiotic sphere theory, focusing on the concepts of border and center. It employs notions such as interactive, conflicting, and confrontational poles within Lotman's semiotic sphere, using a descriptive-analytical approach. The authors highlight the border and center in the studied works as they relate to their own culture and strive to preserve it, although the spatial dynamics of these works, comprising a center and periphery, inevitably open a door to another culture. The research findings indicate a structural inequality of cultural signs at the border and in the relationships between different texts and spaces at the center. This inequality has hindered the blending of the self with the other. Consequently, the perspectives of the author and the characters in the story are not absolute, and the border has not been clearly defined within the semiotic sphere. Instead, irreparable confrontations persist within it. However, these two authors, especially Nader Ebrahimi, have preserved their own culture despite the conflicts and contradictions between their culture and the other. In engaging with another culture, they maintain the other outside the boundaries of their own cultural components.

Cite this article: Sameen. R.I., Parnian, M. & Baygzade, Kh. (2026). Comparative Study of the Novels "On the Blue Red Roads" and "Frankenstein in Baghdad" Based on Yuri Lotman's Semiotic Sphere Theory with Emphasis on Border and Center. *Research in Comparative Literature*, 16 (2), 78-100.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2025.11310.2656

Extended abstract

Introduction

Anti-colonial novels serve as valuable examples in the study of identity and cultural conflicts. These conflicts, particularly the confrontation between self and other, are central to the authors' efforts to either equalize or assert cultural superiority. The novel “**On the Blue Red Roads**” by Nader Ebrahimi and “Frankenstein in Baghdad” by Ahmed Saadawi explore cultural comparisons between the host country and the authors' countries of origin. Both novels address the confrontation between immigrant (origin) and host (destination) cultures, highlighting the structural inequalities between the periphery and the center. These works reflect this cultural confrontation through themes of superiority or equalization of cultural elements between the periphery and the center. This research aims to examine “**On the Blue Red Roads**” and “Frankenstein in Baghdad” through the lens of Lotman’s semiotic sphere theory, applying concepts such as interactive, conflictual, and confrontational poles.

Methodology

The research method in this research is descriptive with case study, analytical, and comparative, and based on the method of taking notes from library resources, and the novels "On the Blue Red Roads" by Nader Ebrahimi and "Frankenstein in Baghdad" by Ahmed Saadawi have been examined and analyzed. In this research, we will examine the components of interactive, conflictual, and confrontational poles in Lotman's semiotic sphere in the aforementioned novels using a descriptive-analytical method.

Results

Love for the familiar homeland and commitment to it, as a boundary in the novel "On the Blue Red Roads", has explained the possibility of translation between the symbolic realm of beliefs and convictions and the external world. In fact, upon entering a different space, the narrator encounters signs of another world, but he cannot regain his hope due to confusion and helplessness. Consequently, he confronts this experience through the symbolic framework of his beliefs: "The sad story of the loving Mirmohana standing before her father unfolds as the thick Safavid book is closed and the rare multi-leaf notebook is also shut." The snowman of Shah Ismail, the substitute, was in the process of melting, and Mirnaser was no longer the old Mirnaser" (Ebrahimi, 2016: 53). The novel Frankenstein in Baghdad, like the novel On the Red

Blue Roads, has a completely anti-colonial content and its characterization is based on enlightenment and egoism. The border determines the inner turmoil of the characters; wandering in the world on the "On the Blue Red Roads" is not only specific to the exploited countries, but also to the whole world; in fact, the whole world can be a defined border. "Mir Mahna" expresses a specific definition of traitor and betrayal based on the dominant ideology that has been institutionalized within her; she has come to the inner belief that although her duty is to suppress the occupiers and plunderers, there are other traitors (her father and companions) who have abandoned her belief in the hands of the enemy; "Mir Mahna, without waiting for an answer, turned to Mir Mustafa's son, sniffed him a little, and then showed that she had smelled a foul odor. She wrinkled her nose and said: You apply Dutch perfumes to yourself, but you still smell bad, cousin! "The smell of stench..." (ibid: 40) The inner space of the symbolic sphere, like other symbolic elements, as well as the culture and inner feelings of the characters, changes in relation to another space, but this transformation may take time or be rapid, and structural inequality is a characteristic of the inner space of the symbolic sphere.

The signs of the self in the novel "On the Blue Red Roads" indicate a sense of self-superiority. The narrator believes that the rules of the dominant cultures of England and the Netherlands are being violated. He attempts to take a stand against the host culture, and although his inner world has changed, his perspective on the symbolic sphere in which he was raised remains unchanged. The presence of Mir Mahna in the novel serves as an intrinsic element; readers can perceive a character deeply passionate about his own culture reflected in Mir Mahna's thoughts and speech. The narrator and characters in both novels consistently defend their respective cultures. For example, "Mir Mahna" and "Shamsa," as representatives of their cultures, assert their identity and heritage with authority and pride, striving to resist the influence of other cultures. This sense of cultural superiority and the defense of their own heritage are clearly evident in Mir Mahna's dialogues and behaviors. The characters possess deeply ingrained cultural identities and values, which compel them—especially Mir Mahna—to continuously defend their culture and confront others. By emphasizing her values and cultural identity, Mir Mahna seeks to demonstrate that these traditions must never be forgotten but preserved and strengthened. The novel "**On the Blue Red Roads**" effectively portrays cultural confrontations and interactions within the symbolic inner realm.

Ebrahimi attempts to define the relationship between the space inside the sphere (internal institutions) and the space outside it (alien culture). Sujoodi argues that a culture, while existing within boundaries that separate it from the cultural other, is continually exposed to processes of mixing with the other. Moreover, through its inherent heterogeneity and internal ruptures, the culture strives to preserve itself. In contrast, most of the events in the novel "Frankenstein in Baghdad" take place in a dilapidated building in the Batawin neighborhood of central Baghdad, which has a mixed population with various sectarian and national affiliations reflecting the city's multiple identities. According to Lotman (1990, p. 142), marginal points are not limited or constrained; rather, the center is compelled to endure limitations. In fact, marginal areas are the source of creativity and dynamic processes within the semiotic sphere.

Conclusion

The text and cultural system in the anti-colonial novels "On the Blue Red Roads" and "Frankenstein in Baghdad" are connected with another culture. These authors have determined and explained the border and center based on the space and its semiotic sphere in their novels, a space of the semiotic sphere with a center and a periphery that inevitably opened a door to another culture. The authors have placed their own culture at the center in the structure of the border and center of the novels under study and have determined specific boundaries for it. Although the semiotic sphere of this border space is in some cases, especially in the novel Frankenstein in Baghdad, influenced by another culture and has opened a border fence to another culture, they have not given it superiority over their own culture, but rather its main role; that is, the "thing" as a tool that has killed another.

بررسی تطبیقی رمان‌های «بر جاده‌های آبی سرخ» و «فرانکشتاین در بغداد» (بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان با تکیه بر مرز و مرکز)

رئوف ابراهیم سمین^۱ | موسی پرنیان^{۲*} | خلیل بیگ زاده^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: Raoofibrahimsameen@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: parnian@razi.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: kbaygzade@razi.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

واژه‌های کلیدی:

بر جاده‌های آبی سرخ،

فرانکشتاین در بغداد،

یوری لوتمان،

الگوی متداول،

مرز و مرکز.

نشانه‌شناسی فرهنگی، مطالعه مناسبات بینا فرهنگی میان قطب‌های تعاملی، تعارضی و تقابلی است که گستره فرهنگ خودی و رمزگان آن را در برابر تنگنای فرهنگ دیگری یا نافرنگ تبیین می‌کند. برداشت پیشینی لوتمان از فرهنگ در هیأت مجموعه‌ای از نظام‌های نشانه‌ای با حد و مرزهای مبهم بوده‌است و تمامی پدیدارهای نشانه‌ای را که در پیوستاری به‌طور خاص سازمان‌یافته غرق هستند، سپهر نشانه‌ای می‌نامد. مرز و فضای نشانه‌شناختی فرهنگی، همگنی و فردیت را برجسته می‌سازد و عملکرد این فیلترینگ، تبدیل بیگانه به آشنا و گاهی دیگری به خود است. این پژوهش رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و فرانکشتاین در بغداد را بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان با تکیه بر مرز و مرکز با کاربست مفاهیمی مانند قطب‌های تعاملی، تعارضی و تقابلی در سپهر نشانه‌ای لوتمان با رویکردی توصیفی-تحلیلی بررسی و تبیین کرده‌است. نویسندگان، مرز و مرکز را در آثار مورد مطالعه برای فرهنگ خودی تبیین کرده و در صدد نگهداشت آن هستند، اگر چه فضای این آثار، مرکز و پیرامونی دارد که به‌ناچار دری به فرهنگ دیگری گشوده‌اند. دستاورد پژوهش نشان می‌دهد، نابرابری ساختاری از نشانه‌های فرهنگی در مرز و مناسبات میان متن‌ها و فضاهای متفاوت در مرکز وجود دارد و باعث شده‌است که مرز مانع التقاط خودی با دیگری شود؛ بنابراین، نگاه نویسنده و شخصیت‌های داستان، مطلق نیست و مرز در فضای سپهر نشانه‌ای تبیین نشده‌است، بلکه تقابل‌های جبران‌ناپذیری در آن وجود دارد. البته این دو نویسنده، به‌ویژه نادر ابراهیمی فرهنگ خودی را با وجود تقابل و تناقض فرهنگ خودی و دیگری در برخورد با فرهنگ دیگری حفظ کرده و دیگری را در خارج از مرز مؤلفه‌های فرهنگ خودی نگه داشته‌است.

استناد: سمین، رئوف ابراهیم؛ پرنیان، موسی و بیگ‌زاده، خلیل (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و فرانکشتاین

در بغداد (بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان با تکیه بر مرز و مرکز). *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۶(۲)، ۷۸-۱۰۰.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

«نشانه‌شناسی فرهنگی»^۱ تفاوت‌های فرهنگی جوامع مختلف را تبیین می‌کند و یوری لوتمان^۲ (۱۹۲۲) که در سال ۱۹۷۳ از دل مکتب تارتو-مسکو بر آمد، پایه‌گذار نشانه‌شناسی فرهنگی است و نشانه‌شناسی فرهنگی را دانش مطالعه رابطه کارکردی بین نظام‌های نشانه‌ای می‌داند که در ارتباطی تعاملی و تأثیری تقابلی با یکدیگر عمل می‌کنند (تورپ^۳، ۱۳۹۰: ۲۳). وی به نقش فرهنگ در نشانه‌شناسی توجه داشته (لیونبرگ^۴، ۱۳۹۰: ۱۲۶) و در آن از الگوهای رایج در ساختارگرایی^۵، مانند تقابل‌های دوگانه^۶ سخن گفته‌است. وی بر آن است که فرهنگ‌ها، خواسته یا ناخواسته در تعامل یا تقابل با همدیگر عمل می‌کنند؛ لوتمان نخستین فردی است که با تمرکز بر چرخه نظام‌مند فرهنگی که شامل متن‌هاست، از موضوعی به نام نشانه‌شناسی فرهنگ^۷ سخن می‌گوید و اعتقاد دارد که فرهنگ در حکم یک نظام نشانه‌ای پدیدار می‌شود. (لوتمان، ۱۳۹۶: ۲۱۱). وی بر آن است که هر فرهنگی کانون، مرکز و هسته‌ای برای خود دارد که در فضایی قرار می‌گیرد و وی آن فضا را سپهر نشانه‌ای^۸ می‌نامد؛ فضایی نشانه‌شناختی که فرایند نشانگی (کنش و تفسیر نشانه‌ها) را تبیین می‌کند.

حمد سعداوی، نویسنده، شاعر، روزنامه‌نگار و فیلم‌نامه‌نویس عراقی متولد ۱۹۷۳ در بغداد، رمان *فرانکشتاین فی بغداد* را در سال ۲۰۱۳ نوشته و جایزه بوکر عربی را در سال ۲۰۱۴ و جایزه فرانسه را در سال ۲۰۱۷ دریافت کرده‌است. رمان *فرانکشتاین در بغداد* که تحت تأثیر رمان *فرانکشتاین* از مری شلی نویسنده انگلیسی است. هدف از این جستار بررسی رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و *فرانکشتاین* در *بغداد* را بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان، با کاربرست مفاهیمی مانند قطب‌های تعاملی، تعارضی و تقابلی در سپهر نشانه‌ای لوتمان است.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

رویارویی فرهنگ مهاجر (مبدأ) و میزبان (مقصد) در مؤلفه‌هایی گسترده از منظر نابرابری ساختاری مرز و مرکز در رمان‌های «بر جاده‌های آبی سرخ» و «فرانکشتاین در بغداد» مطرح شده‌است و رمان‌های

1. Cultural semiotics
2. Yuri Lotman.
3. Torup
4. Lionberg
5. Structuralism
6. Binary opposition
7. semiosphere

مورد مطالعه این رویارویی فرهنگی را از زاویه برترینی یا یکسان‌سازی مؤلفه‌هایی فرهنگی مرز و مرکز بازتاب داده‌اند؛ بنابر این، پژوهش پیش روی آن‌ها را بر پایه الگوی یوری لوتمان تبیین و تحلیل کرده تا زاویه نگاه نویسندگان را نسبت به نابرابری ساختاری مرز و مرکز نشان دهد.

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

۱. بررسی چگونگی کارکرد نابرابری ساختاری مرز در دیدگاه نویسنده‌ها نسبت به فرهنگ خودی و تقابل با فرهنگ دیگری (کشورهای استعمارگر)
۲. چگونگی کارکرد مرکز سپهر نشانه‌ای در نگهداشت فرهنگ خودی (نویسنده‌ها).

۱-۴. پیشینه پژوهش

- جست‌وجوها نشان می‌دهد، تاکنون پژوهشی در بررسی تطبیقی رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و فرانکشتاین در بغداد از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی (مرز و مرکز) انجام نشده‌است، اما پژوهش‌هایی درباره هر یک انجام شده‌است که در ادامه به آن‌ها می‌پردازیم:
- حسینی و دیگران (۱۳۹۹). مقاله «تراگونگی رمان فرانکشتاین فی بغداد احمد سعداوی در تطبیق با فرانکشتاین مری شلی» که رابطه تراگونگی را در برخی ویژگی‌های محتوایی این دو رمان و تغییرات ایجادشده در محتوای پیش‌متن از نوع جایگشت بررسی کرده‌است.
 - افضل‌ی و گندمی (۱۳۹۵). مقاله «خوانش تطبیقی مؤلفه‌های پست مدرنیسم در رمان‌های پستی و فرانکشتاین فی بغداد» که عناصر پست مدرنیسم را مانند جابه جایی، چندصدایی و بی‌نظمی زمانی و مکانی در دو رمان بررسی تطبیقی کرده‌است.
 - فراس صالح عبدالهلل العتایی (۲۰۱۶). مقاله «الترميز النسقي فی رواية فرانکشتاین فی بغداد» که نشانه‌شناختی شخصیت‌ها را بررسی کرده‌است.
 - پوریزدان‌پناه کرمانی (۱۴۰۱) که نقد پسااستعماری را در رمان بر جاده‌های آبی سرخ بررسی کرده‌است و یافته‌های پژوهش حاکی است که ساختار اصلی رمان را تضاد و تقابل غرب و شرق یا استعمارگر و استعمارشده تشکیل می‌دهد و نادر ابراهیمی مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات پسااستعماری را مانند اروپامحوری و مرکززدایی از استعمارگر و استعمارشده، خود و دیگری، خشونت نظام استعماری در برابر ضد خشونت بومی، حکومت دیکتاتوری و دست‌نشانده غرب را با نگاهی انتقادی و دیدی متفاوت در این رمان به تصویر کشیده‌است.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

سپهر نشانه‌ای نمایانگر فضایی است که هر چیزی خارج از آن می‌تواند دیگری باشد و ادبیات استعماری آشکارگر مرز و مرکز در هر فرهنگی است. پژوهش حاضر سازوکارهای اصلی سپهر نشانه‌ای را با تکیه بر مرز و مرکز در رمان‌های مذکور که نمودی از فرهنگ عربی و فارسی هستند، بررسی، تبیین و تحلیل کرده‌است.

۲-۱. سپهر نشانه‌ای

هر فرآورده فرهنگی از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی، گونه‌ای متن است که گاهی هنگام آفرینش ضمنی یا ناخودآگاه^۱ از نظام‌های متفاوتی از جمله زبان و فرهنگ بهره می‌برد. موضوع مورد مطالعه نشانه‌شناسی فرهنگی از نگاه لوتمان نمی‌تواند تنها یک متن یک‌ و منزوی باشد. ولادیمیر ورنادسکی^۲ سپهر زیستی را- در اثر اصلی خویش؛ یعنی سپهر زیستی (۱۹۲۶)- پوششی سرشار از حیات برای پوسته زمین می‌داند. وی ارگانسیم زنده سپهر زیستی را در مقام یک کالبد ویژه‌ای مطالعه می‌کند که آن را نمی‌توان به کلی به سیستم‌های فیزیکی- شیمیایی شناخته‌شده، تقلیل داد (ورنادسکی، ۱۹۹۸: ۵۲). این اندیشه‌ها به شدت در نگاه لوتمان تقویت شد و پی برد که با تکیه بر آراء ورنادسکی حیات از حیات نشأت می‌گیرد، پس هر متنی باید به دنبال متن دیگر بیاید و هر تمدن به دنبال تمدن دیگر پیدا شود. متن در نظریه لوتمان نسبت به نشانه اولویت دارد، پس واحد نشانگی، نه زبان مستقل، بلکه کل فضای نشانه‌شناختی فرهنگ است. این فضا، همانی است که در اصطلاح سپهر نشانه‌ای می‌نامیم (نک: لوتمان، ۱۹۹۰: ۱۲۵).

زمانی که مفسر در برابر نشانه‌ای قرار می‌گیرد و آن را در قالب پیامی برای خود و دیگران تفسیر می‌کند، فرآیند نشانه‌ای^۳ به وقوع پیوسته است (پوسنر، ۱۳۹۰: ۲۹۳)، این فرآیند نشانه‌ای لاجرم نه در خلأ که در بافتی خاص رخ می‌دهد و این بافت خاص، سپهر نشانه‌ای نامیده می‌شود که همان «فضای نشانه‌شناختی است که در آن، فرآیند نشانگی» رخ داده‌است (لیونبرگ، ۱۳۹۰: ۱۲۷)؛ بنابر این، در هر سپهر نشانه‌ای، زبان (نظام الگوساز اولیه) و متن (نظام الگوساز ثانویه) به‌طور همزمان و بلادرنگ حضور دارند؛ از این‌روی، هر چه در سپهر نشانه‌ای تولید می‌شود، مولود فرهنگ است و البته به‌نوبه خود معناساز و فرهنگ‌ساز قلمداد می‌شود.

1. Unconscious

2. Vladimir Vernadsky

3. symbolic process

حضور رمزگان‌های نشانه‌ای و عناصر متعدد معنایی از ویژگی‌های دیگر سپهر نشانه‌ای است که با تعامل و ارتباط متقابل به یکدیگر پیوست شده‌اند و تنها با هم‌نوایی و هم‌بستگی با یکدیگر و با نوعی پشتیبانی از یکدیگر می‌توانند به صورت پیوستار نشانه‌ای خاصی عمل کنند (لوتمان، ۱۳۹۰: ۲۴۴). باور کلی در نظریه سپهر نشانه‌ای این است که «در جهان ما، هیچ متنی خودمختار و بیرون از بافتار نیست» (پاکتچی، ۱۳۹۱: ۲۰)؛ از این رو، لوتمان مطالعه یک متن منفرد و مجزا را مطلوب و ممکن نمی‌داند، بلکه تفسیر رمزگان و پدیده‌های فرهنگی هر متن در صورتی تحقق می‌یابد که آن متن در پیوستار نشانه‌ای خاص خود در یک سپهر نشانه‌ای کل‌نگر مطالعه شود و ارتباطش با متون دیگر و با عناصر سپهر نشانه‌ای مشخص شود (همان: ۲۲۴). سازوکارهای نشانه‌ای و این پیوستارهای هم‌پیوند به‌نوبه خود موجب خلق ساختارهای کلی مشابه در فضای سپهر نشانه‌ای می‌شوند (همان: ۲۴۶)؛ بنا بر این، فضای سپهر نشانه‌ای جایگاه آفرینش، پرورش و انتقال فعال و تعاملی مجموعه نشانه‌هاست.

۲-۲. مرز و مرزبندی فیلترینگی در فضای فرهنگی

مرز در فضای فرهنگی مانند فیلتری عمل می‌کند که همگنی و فردیت را برجسته می‌سازد؛ آنچه این فیلترینگ انجام می‌دهد تبدیل بیگانه به آشنا و گاه دیگری به خود است؛ میرناصر از شخصیت‌های عجیبی است که دیگری را به خودی ترجیح داده و جانب اجانب را نگاه می‌دارد؛ «دریای جماعت را، پدرم میرناصر تاجر و آن شیخ سعدون راهزن حراج کرده‌اند و بیگانه به هیچ خریده‌است و بُرده‌است و این وطن، صاحب ندارد که بپرسد، چرا؟ پدرم با اجانب خوب راه می‌آید و از این رهگذر خوب می‌برد و من و برادرانم که نمی‌خواهیم از این خیانت سهمی بطلبیم در عذاب دائمیم» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۳۳). مفهوم مرز در رمان بر جاده‌های آبی سرخ برجسته است؛ نویسنده تلاش می‌کند تا فرهنگ میرمehنا را فیلترینگ کرده و او را از سلطه حکومت‌های بیگانه و دیگری حفظ کند. میرمehنا، نفرت خویش را نسبت به پدرش که نوکر اجانب است، نشان می‌دهد و حیدر را دست‌نشانده پدرش می‌داند؛ «این شلاق‌ها را به‌خاطر من نمی‌خوری حیدر! به‌خاطر نوکری مردی می‌خوری که خود نوکر اجانب است، راحت را عوض کن تا یاد شلاق هم از ذهن و پشت پاک شود» (همان: ۳۵). میرناصر، نشانه‌ای از مرز است که تلاش می‌کند تا خود را با فضای بیگانه مطابقت دهد و آن را به خود تبدیل کند.

عشق به وطن مألوف و تعهد به آن، به‌عنوان مرز در رمان «بر جاده‌های آبی سرخ»، امکان ترجمه بین سپهر نشانه‌ای اعتقادات و باورها را با فضای بیرون تبیین کرده‌است؛ در واقع راوی با ورود به فضای دیگری، نشانه‌هایی از سپهر دیگری را می‌یابد که به سبب سرگشتگی و بی‌یاوری نمی‌تواند امیدش را

بازیابد، پس با سپهر نشانه‌ای اعتقاداتش با آن برخورد می‌کند؛ «حکایت غمبار ایستادن میرمهنای عاشق در برابر پدر، زمانی اتفاق می‌افتد که کتاب قطور صفویان بسته شده‌بود و دفتر چندبرگی نادر نیز. آدمک برفی شاه‌اسماعیل بدل در روند آب شدن بود و میرناصر هم دیگر آن میرناصر قدیم نبود» (همان: ۵۳). راوی در بخش دیگری از داستان تلاش می‌کند تا فضای دیگری را باسازی کند که کمابیش با اعتقادات سپهر نشانه‌ایش همخوانی دارد؛ «در سرتاسر ناحیه ریگ بل در تمامی جنوب، هیچ‌کس به قدر پسران میرناصر شوخ‌طبع، بذله‌گو، طنّاز، خنده‌رو، سبک‌بال، دل‌زنده و آزاد نبود، از دهان این سه مرد- که یکی‌شان هول‌انگیزترین جنبش ضد بیگانه را به مدد دو تن دیگر در امتداد جنوب رهبری می‌کرد- به‌ندرت سخنی جدی بیرون می‌آمد» (همان: ۷۰).

احمد سعداوی نیز به‌سان ابراهیمی در رمان *فرانکشتاین در بغداد* تنگه باریکی را نشان می‌دهد و تلاش می‌کند تا مرکزیت‌بخشی غرب به‌ویژه آمریکا را به وقایع و حقایق معین یک سپهر نشانه‌ای تبدیل کند و امر بیگانه را به آشنا تبدیل کند. وی تلاش می‌کند تا چهره‌های عراقی غرب‌زده و اقدامات این قشر را بازسازی کند. آمریکا بیگانه‌ای است که باید برای درنوردیدن مرز تبدیل به آشنا شود تا بتواند جایگاهی در سپهر نشانه‌ای داشته باشد؛ «فَهُمُ الْمُخْمُودُ أَنَّ الْعَمِيدَ سُرُورٌ يَتَحَاشَى أَيْ شَائِبَةٍ فِي صُورَتِهِ أَمَامَ الْأَحْزَابِ الْحَاكِمَةِ فَهُوَ فِي وَضْعٍ حَسَّاسٍ مَثَلَمَا يَتَجَسَّسُ هُوَ عَلَى الْمَوَاطِنِ هُنَاكَ مَنْ يَتَجَسَّسُ عَلَيْهِ لِيُنْقَلَ الْأَحْبَارُ إِلَى أَحْزَابِ الْحُكُومَةِ» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۹۱).

ترجمه: محمود فهمید که سرتیپ سرور نزد احزاب حکومتی از هر گونه خدشه در وجهه‌اش دوری می‌کند. چون در موقعیت حساسی قرار داشت و همان طور که جاسوسی هم‌وطنانش را می‌کرد، کسانی هم جاسوسی او را برای احزاب حکومتی می‌کردند.

سعداوی بر آن است تا وجهه ملی‌گرایی از خود بر جای بگذارند، در حالی که این شخصیت‌های داستان، فضای سپهر نشانه‌ای را طی کرده‌اند و در حال شکستن مرز هستند؛ «فَتَحَّ مُحَمَّدٌ مَسْجَلَهُ الدِّجِيتَالِ مَرَّةً يَتَبَعُ دُونَ مَلَاحِظَتِهِ الصَّوْتِيَّةِ الثَّانِيَّةِ سَأَلِي أَيْ يَعْْمَلَانِ بِصِغَةِ أَوْ خَرِي مَعَ الْأَمِيرِكَانِ لِمَاذَا يُرِيدَانِ أَنْ يَغْدُوَ أَمَامِي وَطَبِيبَيْنِ جَدًّا مَا هَذَا الْفَوْضَى» (همان: ۹۱-۹۲).

ترجمه: محمود بار دیگر ضبط صوت دیجیتالی‌اش را روشن کرد ... صوت دومش را این گونه شروع کرد: اونا با آمریکایی‌ها کار می‌کنند، حالا به هر صورتی، چرا می‌خواهند این قدر خودشونو جلوی من، وطن‌پرست نشون بدن؟ این چه جور مسخره بازیه دیگه؟.

چیز یا شمس، همان مرز تعیین شده‌است که در آغاز، فقط آدم‌های بد و گناهکار را می‌کشد، اما اندکی بعد که می‌بیند، باید برخی قطعاتش را عوض کند، هر کسی که گیرش می‌افتد، می‌کشد تا

از قطعات بدن آن‌ها استفاده کند؛ این دیدگاه همانند مرز است که نمی‌تواند وارد سیستمی مطابق با خود شود، پس سعی می‌کند، آن را تکه‌تکه کند؛ «كَانَتْ لَدَيَّ شَكُوكَ قَوِيَّةٌ أَنَّ عَمَلِيَّةَ التَّرْمِيمِ الْآخِرَةَ قَدْ اسْتَحْدَمْتُ فِيهَا لُحُومَ قَادِمَةٍ مِنْ جَسَدِ مُجْرِمٍ لَقَدْ اسْتَعْمَلُوا دُونَ أَنْ يُعْرِفُوا رُبَّمَا أَجْزَاءً مِنْ جَسَدِ الْإِرْهَابِيِّينَ» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۷۲).

ترجمه: تردیدهایی جدی داشتم، این که در جراحی ترمیمی آخری که روی من انجام شده، از اعضای بدن یک مجرم استفاده شده‌است، شاید بی آنکه بدانند از اعضای جنازه یک تروریست استفاده کرده باشند.

سرگردانی در دنیای «چیز» مختص کل دنیا و مرز تعیین‌کننده تلاطم درونی شخصیت‌هاست؛ در واقع کل دنیایی که «چیز» در آن محصور است، یک مرز تعیین شده است که خودی در آن مشخص نیست و همگان وارد فضای سپهر نشانه‌ای دیگری شده‌اند و این «چیز» می‌تواند نسبت به تلاطم درونش، یک نا آشنا باشد؛ بدین خاطر، این مخلوق دچار گم‌گشتگی هویت شده‌است؛ «و وَجَدَ الْهَاتِفُ الْثَّانِي لِلْسَّعِيدِيِّ مُوْصُولًا لِشَاحِنِ الْكُھْرِ يُبْرِئُهُ فُتَحَهُ فُوجِدَ أَرْبَعُ عَشْرَةَ مُكَالَمَةً فَائْتَتْهُ نِصْفُهَا مِنَ الْ٦٦٦» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۲۹).

ترجمه: محمود گوشی دوم باهر السعیدی را دید که در حال شارژ بود، آن را باز کرد و دید که چهارده تماس بی پاسخ دارد و بیش از نیمی از آن‌ها از ۶۶۶ بود.

خودباختگی و بیگانگی از هویت را می‌توان مدام در این رمان احساس کرد؛ محمود سعداوی بسیاری از صفات اخلاقی را از باهر السعیدی گرفته بود، وی پوشیدن کت و شلوار رسمی را در آغاز رمان مسخره می‌کرد، ولی خودش پس از مدتی این خصلت را پذیرفت؛ «يَخْلُقُ بِشَكْلِ يَوْمِي يَرْتَدِي بَدَلَاتٍ بِرِبَاطَاتٍ غُنِّي وَ قُمَصَانِ مَلَوْنَةٍ رَغِمَ أَنَّهُ كَانَ يَسْخَرُ سَابِقًا مَعَ أَصْدِقَائِهِ فَرِيدُ شَوَافٍ وَ عَدْنَانُ الْانُورِ مِنْ أَصْحَابِ الْبَدَلَاتِ وَ يَرِي أَنَا أَصْبَحْتُ تَرْتَبَةً بِدَرَجَةٍ كَبِيرَةٍ لِسِيَاسِيَّيْنِ وَ الْمُوظَّفَيْنِ الْحُكُومِيِّيْنَ وَ كَذَلِكَ فَرَادُ الْمَلِيشِيَا تَأْمِلُ سِلْحَةَ الَّذِينَ يَنْزِلُونَ مِنْ سَيَارَا مِ وَسَطَ الشَّارِعِ بِكَامِلٍ إِلَّا قَدْ لَيْسَ حُبُّوا شَخْصًا مَا مِنْ مَحَلَّةٍ أَوْ سَيَّارَةٍ وَ يُبْهَدُونَ أَحْوَالَهُ أَوْ يَقْتَادُونَهُ إِيَّاهُ جَهَّةً مَجْهُولَةً» (همان: ۲۲۱).

(ترجمه: هر روز ریشش را می تراشید، کت و شلو را می‌پوشید و کراوات می‌بست، اگر چه بیشتر او و دوستانش، فرید شوف و عدنان الانور کت و شلوارپوش‌ها را مسخره می‌کردند. این نوع پوشش به نظرش به تعداد زیادی از سیاستمداران و کارکنان دولت مربوط می‌شد، همین طور اعضای شبه‌نظامیان مسلح که گاهی وسط خیابان با آراستگی کامل از خودروهایشان پایین می‌آمدند تا شخصی را از مغازه یا خودرویش بیرون بکشند و روزگارش را سیاه کنند.)

۱-۲-۲. نشانه‌های مرزی شخصیت‌های رمان

مرز تعیین‌کننده تلاطم درونی شخصیت‌ها است؛ سرگردانی در دنیای بر جاده‌های آبی سرخ، تنها مختص کشورهای تحت استعمار نیست، بلکه مربوط به کل دنیاست؛ در واقع کل دنیا می‌تواند یک مرز تعیین شده باشد و هر فردی نشانه‌ای از یک ناآشناست که وارد فضای سپهر نشانه‌ای دیگری شده است و این فرد می‌تواند نسبت به تلاطم درونش یک ناآشنا باشد. زمانی که میرمنا اذعان داشت که وظیفه هر انسانی حفاظت از سرزمین و مرزهای اعتقادیست، در واقع تلاش می‌کند تا آشفتگی جهان مستعمره را نشان دهد؛ «وظیفه انسان است؛ انسانی که می‌داند در چه روزگاری به دنیا آمده است و در چه سرزمینی و چه مسئولیت‌هایی را خداوند بر عهده او نهاده است، ... انسانی که حق دارد از اندوه سقوط روح هموطنان کاردار خویش خون‌گریه کند و حق دارد به جنون گرفتار شود و حق دارد قداره‌کشان، جمیع دزدان و باج‌خواهان و نامردان روزگار را به جهنم بفرستد، اما تا لحظه موعود، دندان بر جگر فرومی‌برد و از این حق مقدس مسلم استفاده نمی‌کند» (همان: ۷۲). این تحلیل نشان می‌دهد که نویسنده چگونه با استفاده از شخصیت‌ها و روابطشان به بررسی مفهوم مرز در فضای فرهنگی پرداخته و تأثیرات آن را بر همگنی و فردیت نشان می‌دهد.

میرمنا بر پایه ایدئولوژی غالبی که درون وی نهادینه شده است؛ تعریف مشخص از خائن و خیانت بیان می‌کند، وی به باور درونی رسیده است که اگر چه وظیفه وی سرکوبی اشغالگران و غارتگران باشد، اما باز خیانت‌کاران دیگری (پدر و همراهانش) هستند که باور وی را در دستان دشمن رها کرده‌اند؛ «میرمنا بی‌انتظار جواب، چرخید به جانب پسر میرمصطفی، قدری او را بو کشید و آنگاه نشان داد که بوی گندی به مشامش رسیده است. گرداگرد بینی را پُر از چروک کرد و گفت: عطرهاى هلندی به خودت می‌زنی، اما باز هم بوی گند می‌دهی پسر عمو جان! بوی گند ...» (همان: ۴۰) و در ادامه همین ایدئولوژی آمده است؛ «می‌بویی پسر جان؟ بوی تعفن نوکری اجانب را با هزار من عطر نمی‌شود پنهان کرد» (همان: ۴۱).

وجود شخصیت‌های مانند فاطمه‌بانو (مادر میرمنا و همسر میرناصر) و سلیمه می‌تواند بازگوکننده لایه‌های تراوایی باشد که میانجی اصلی میان سپهر وطن و مرز هستند. این شخصیت‌ها دال‌هایی بر وجود مدلول وطن هستند که زمینه را برای میرمنا مهیا می‌کنند؛ وجود این دو شخصیت برای میرمنا مانند دیگری‌هایی (ناآشنا) هستند که مرز را برجسته‌تر می‌کنند. فاطمه‌بانو نشانه کاملی از مرز در رمان است؛ زنی حساس که تلاش می‌کند تا خود را به سوی فرهنگ تکامل بخشد، این تکامل برای فاطمه‌بانو همان دیگری است که وی را احاطه کرده است، اعتقادات همسر میرناصر همان فضای سپهر

نشانه‌ای است که سال‌ها او را محاصره کرده و حالا مجال گریز از آن را در پناه قاضی سعید دارد؛ «من که نمی‌دانم پسر با دیانت ما این کارها را کرده‌است و می‌کند یا خیر، اما اگر کرده‌است و می‌کند و همگان می‌دانند و قاضی سعید می‌داند و با وجود این رأی به برائت او می‌دهد، عیب از میرمهنای ما نیست، عیب از آن کسانی است که کشته می‌شوند و از آن چیزهایی است که می‌سوزد و از آن کشتی‌هایی است که غارت می‌شود نه آن عاشق بی‌پروای جان بر کفی که آمده‌است تا به‌خاطر چیزی کشته شود که عزیز است نزد مردم، نزد قاضی و نزد خدا و نیامده‌است که بار ببندد و بی‌دغدغه بخورد، بیاشامد، بپوشد و فساد کند» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۷۳).

میرناصر با شوق بسیار، دست نرم و سپید هلندی را به ملایمتی در حد توان خویش با دست‌های تیره نیمه‌سیاه زبر جنوبی‌اش گرفت، خم شد و بوسه‌ای بسیار طولانی بر آن دست‌های هلندی زد؛ بوسه‌ای که انگار لب‌های سیاه و جنوبی میرناصر را به آن دست پنبه‌ای مرد هلندی به اتصالی ابدی رساند» (همان: ۸۲) و جاسم دورگه سیاه هلندی به ژنرال هلندی خدمت می‌کند و برای مهمانان انگلیسی او معلق می‌زند؛ «جاسم به رنگ شب بود و به تکرار معلق زد» (همان: ۲۲۸). به عقیده میرناصر، بیگانگان اقتصاد جامعه را در دست دارند و چرخ‌های زندگی مردم را می‌چرخانند؛ «و چون اوباش، این بزرگان را که چرخ‌های زندگی ما را می‌گردانند، آزار نخواهی داد» (همان: ۴۷).

میرناصر در این داستان، رمزگان خارجی را داخلی می‌سازد، وی در مقابل بیگانه (هلندیان) که به کشورش تجاوز کرده‌اند، به مردم بادیه‌نشین حق نمی‌دهد و تلاش می‌کند تا با وسعت سپهر نشانه‌ای خویش، منفعتی طلب کند؛ «خوب این همه زمین اینجا، چیزی که فراوان است و بی‌مصرف، زمین است. تصاحب زمین که دیگر اجازه نمی‌خواهد، هر قدر که دلشان می‌خواهد بردارند، معمور کنند، به زندگی مردم ریگ و مضافات هم رونقی ببخشند» (همان: ۸۹).

آنچه میرناصر پدر میرمهنای را در درون مرز ترغیب به ایستایی می‌کند، فضای خو گرفته به تاریکی و انزوای درونی استثمار و استبداد است، این امر نشانه تناقض درونی او نسبت به متن بسته‌ای است که درون وی (خود/ مرز) نهاده شده‌است؛ «خیلی‌ها در این ولایت از تو بیزارند و پنهان می‌کنند- میرناصر! بدان! چندی پیش یکی از نوکران به‌ظاهر وفادارت در مجلسی به‌تلخی حکایت می‌کرد که در خارج چگونه در برابر هلندی‌ها خم می‌شدی و بوسه بر دست‌های‌شان می‌زدی و می‌خواستی پاهای‌شان را هم بیوسی که آن‌ها از این کار بازت داشته‌اند» (همان: ۴۸).

حضور سلیمه، دیگری (ناآشنایی) است که باعث تغییر نگرش شخصیت‌های داستان گردیده و

«نه‌متن» را خلق کرده است، در واقع این شخصیت توانسته‌است، فیلتری برای عبور به اعتقادات و دیدگاه‌های جدید باشد تا بتواند غریبه را آشنا کند؛ وجود سلیمه، مانند یک خوانش تازه از رمزگان است که فضای تاریک قبلی را با فضایی نو جایگزین می‌کند؛ «من نمی‌خواهم سلیمه، همسر میرمهنای حاکم بندر ریگ و مضافات بشود، می‌خواهم - اگر قبول می‌کند - همسری مردی را قبول کند که در زندان است و برای کشتنش نقشه‌ها کشیده‌اند، اگر راست می‌گوید که مرا دوست دارد، برای دوست داشتن، حق نیست که شرایط مقدر کند مرا بخواهد - در هر شرایطی، حتی پای چوبه دار، من از تو می‌خواهم که او را برای من عقد کنی و به خانه منش بفرستی» (همان: ۶۹). این بخش از رمان نشان می‌دهد که چگونه افراد ممکن است هویت و ارزش‌های اصلی خود را در مواجهه با فشارها و تغییرات اجتماعی و سیاسی از دست بدهند و به نوعی خودباختگی دچار شوند. این تغییرات می‌توانند تأثیرات عمیقی بر شخصیت و رفتار فرد داشته باشند و نشان‌دهنده پیچیدگی‌های هویتی و فرهنگی در جوامع مختلف باشند.

رمان *فرانکشتاین در بغداد* همانند رمان *بر جاده‌های آبی سرخ*، محتوای کاملاً ضد استعماری دارد و شخصیت‌پردازی آن بر پایه روشنگری و خودگرایی است: «اهمهم رجُلٌ عجوز اسمه لَسَاحِرٌ... يَقُولُ إِنَّهُ فَعَلَ الْإِفَاعِيلَ حَتَّى يَدْفَعَ الْأَمْرَكَانَ بَعِيداً عَنِ بَغْدَادَ وَ لَا تَسْقُطُ يَدَيْهِمْ» (همان: ۱۵۹).

(ترجمه: مهم‌ترین‌شان پیرمردی است که او را ساحر نامیده‌ام، ... می‌گوید: کارهای خارق‌العاده‌ای برای دور کردن آمریکایی‌ها از بغداد و جلوگیری از سقوط این شهر انجام داده‌است.)

هم‌چنین در جایی دیگر چنین آورده‌است: «الشَّخْصُ الثَّلَاثُ مِنْ حَيْثُ الْأَهْمِيَّةِ هُوَ مَنْ أَطْلَقَ عَلَيْهِ تَسْمِيَةَ الْعَدُوِّ لِأَنَّهُ يَعْمَلُ ضَابِطاً فِي جِهَازٍ مُكَافَحَةِ الْإِرْهَابِ إِنَّهُ بِجَوَارِي الْأَنِّ وَ يُقَدِّمُ خَدَمَاتِهِ الْجَلِيلَةَ لَلْأَطْرِيقَةِ الْوَحِيدَةِ بِرَأْيِهِ لِتَحْقِيقِ الْعَدَالَةِ الَّتِي يَتَعَطَّشُ لَهَا» (همان: ۱۶۰).

(ترجمه: سومین شخص مهم، کسی است که به او می‌گوییم دشمن، چون او یک افسر در دستگاه مبارزه با تروریسم است، ... او اکنون کنار من کار می‌کند و خدمات درخشانی ارائه می‌دهد، این کار را تنها راه احقاق عدالتی می‌داند که تشنه آن است.)

احمد سعداوی در رمان، از طریق شخصیت‌های دیوانه‌های کوچک، بزرگ و بزرگ‌ترین دیوانه، بی‌زاری خود را از نفوذ و تأثیر دیگری نشان می‌دهد. این شخصیت‌ها هر یک به نوعی «چیز» را تجسمی از حق و عدالت می‌دانند که می‌تواند ظلم و بی‌عدالتی‌ها را از بین ببرد و به نوعی منجی موعود

به شمار می‌رود. این نگاه نویسنده به شخصیت «چیز» به عنوان نمادی از رهایی از نفوذ دیگری و تلاش برای رسیدن به عدالت از مفاهیم مهم رمان است. رمان *فرانکشتاین در بغداد* با بررسی مفهوم مرز همانند اثر *ابراهیمی* نشان می‌دهد که چگونه بیگانه‌ها (مثل آمریکا) برای تأثیرگذاری بر فرهنگ و سیاست یک کشور باید به آشنا تبدیل شوند و چگونه این فرایند باعث تغییرات عمیق در هویت و ساختار اجتماعی کشورش (عراق) می‌شود.

۲-۳. تقابل فضای درونی سپهر نشانه‌ای در دو رمان

فضای درونی سپهر نشانه‌ای مانند دیگر عناصر نشانه‌ای و نیز فرهنگ و حس درونی شخصیت‌ها نسبت به فضای دیگری تغییر می‌کند، اما ممکن است این تحول، زمان‌بر یا سریع باشد و نابرابری ساختاری از ویژگی‌های فضای درونی سپهر نشانه‌ای است. نشانه‌های خودی در رمان *بر جاده‌های آبی سرخ* نشان‌دهنده خودبتربینی است؛ راوی اعتقاد دارد که قوانینی در فرهنگ غالب انگلستان و هلندی‌ها زیر پا می‌رود، وی تلاش می‌کند تا در مقابل فرهنگ میزبان جبهه بگیرد و فضای درونی راوی اگر چه تغییر یافته‌است، ولی دیدگاه وی نسبت به سپهر نشانه‌ای که در آن رشد کرده، تغییر نیافته‌است: «انگلیسی‌ها و هلندی‌ها با این شوکت و اقتدارشان، به اعتقاد تو می‌نشینند که یک راهزن دریایی خیره‌سر ایرانی، تمام خشکی و کل دریا را میدان تاخت‌وتاز خود کند و هر آتشی که می‌خواهد، بسوزاند؟» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۶۰). میرمهنا، فرهنگ خودی و درونی خویش را در برابر فرهنگ دیگری ستایش می‌کند و این امر مرهون نهادینه شدن این خصلت در بطن وجودی قهرمان داستان است. در واقع چنانکه سلسله مراتب زبان‌ها و متن‌ها تغییر می‌کند، نشانه فرهنگ نیز در بازخورد با دیگری تغییر و ارتقا می‌یابد: «آری، این ماییم که در طول جاده چند هزار ساله ابریشم، چند و چون زیستن در خون، تاختن در خون، بی‌محابا بانگ شهادت برداشتن و جان باختن در خون را به تمامی آموخته‌ایم و هرگز از یاد نخواهیم برد» (همان: ۹۴).

حضور میرمهنا در رمان، نوعی مؤلفه خودی است؛ خواننده می‌تواند، چهره‌ای از یک شخصیت متعصب به فرهنگ (خود) را در ذهن و سخن میرمهنا درک کند، البته پدر میرمهنا (میرناصر) او را از این اندیشه مخرب بر حذر می‌دارد، اگر چه می‌داند، هدف هلندی‌ها این است که همگان را از سپهر نشانه‌ای خویش دور سازند. آنجا که هلندی‌ها اتحاد سرزمین جنوب را ترسناک می‌دانند و تلاش می‌کنند تا «فرد علیه فرد باشد، خانواده علیه خانواده باشد، قبیله علیه قبیله باشد، دین علیه دین باشد، حکومت علیه حکومت و ملت شاکی از حکومت» (همان: ۷۹) و این همدلی را از سرزمین‌های جنوبی

بزدایند. میرمهنا شخصیتی است که خود را از نشانه وطن و مرز جدا کرده و نابرابری ساختاری در وی به‌کندی صورت می‌گیرد؛ «پس، بر ماست که از این آب و این خاک، با تمامی توان خویش حفاظت کنیم و بر ماست که تن خاکی‌مان، همین‌جا، زیر و زبر همین خاک‌ها، کنار همین دریا، خاک شود و خاکسترش بر باد رود» (همان: ۸۳). *نادر/ابراهیمی* فضای درونی سپهر نشانه‌ای را در رمان مذکور به تصویر می‌کشد، چنانکه تعامل میان فرهنگ خودی و دیگری و نحوه تغییر و تحول این فرهنگ‌ها را با تأکید بر نشانه‌ها و نمادهای هویت فرهنگی نشان می‌دهد.

راوی و شخصیت‌های هر دو رمان به‌طور مداوم به دفاع از فرهنگ خودی می‌پردازند، چنانکه میرمهنا و شمس به عنوان نماینده فرهنگ خودی با اقتدار و افتخار از فرهنگ و هویت خود دفاع و تلاش می‌کند که در برابر فرهنگ دیگری ایستادگی کند. این خودبرتربینی و دفاع از فرهنگ خودی در دیالوگ‌ها و رفتارهای میرمهنا به‌خوبی مشهود است. لوتمان بر آن است که شکست دیگری لازمه تلاش برای بالا بردن خود است و میرمهنا محوریت سیاسی و زبانی اروپائیان را با منع گفت‌وگو به زبان بیگانه و تأکید بر استفاده از زبان فارسی در رمان به چالش می‌کشد؛ «به اربابانت بگو که بعد از این، اگر می‌خواهند با ما حرف بزنند، بروند فارسی یاد بگیرند. چشمشان کور! ما بعد از این، با جمیع بیگانگان به زبانی که می‌دانیم، حرف می‌زنیم - بدون واسطه - و هیچ زبانی هم به جز فارسی نمی‌دانیم» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۹۷). این اقدام نه تنها نمادی از مقاومت در برابر استعمار فرهنگی است، بلکه نشان‌دهنده تلاش برای بازپس‌گیری هویت و فرهنگ خودی است.

میرمهنا با اعتماد به نفس و احساس برتری نسبت به فرهنگ خود، در مقابل دیگر شخصیت‌هایی مانند میرناصر و کریم‌خان زند قرار می‌گیرد که به فرهنگ و قدرت دیگری (اروپائیان) گرایش دارند و خود را کم‌تر از آن‌ها می‌بینند. این نابرابری ساختاری نه تنها در نگرش‌های شخصی بلکه در تصمیمات و اقدامات آنان نیز مشهود است؛ «میرناصر را خوف عظمت کشتی‌های غول‌پیکر و سلاح‌های مرگبار انگلیسی‌ها و هلندی‌ها از یک سو و وسوسه ثروت و لذت، خستگی و بی‌ایمانی از سوی دیگر، به سرسپردگی نسبت به اجانب کشیده بود» (همان: ۵۲).

۲-۳-۱. نهادینه شدن هویت فرهنگی در شخصیت‌ها

هویت فرهنگی و ارزش‌های خودی به‌طور عمیق در شخصیت‌ها نهادینه شده‌است و این هویت نهادینه‌شده باعث می‌شود که شخصیت‌ها، به‌ویژه میرمهنا مدام در دفاع از فرهنگ خودی و مقابله با فرهنگ دیگری تلاش کنند. میرمهنا با تأکید بر ارزش‌ها و هویت فرهنگی خود سعی می‌کند که نشان

دهد، این ارزش‌ها و هویت‌ها هرگز از یاد نخواهند رفت و باید حفظ و تقویت شوند. رمان بر جاده‌های آبی سرخ به‌خوبی تقابل‌ها و تعامل‌های فرهنگی را در فضای درونی سپهر نشانه‌ای نشان می‌دهد. شخصیت‌ها با تاکید بر هویت و ارزش‌های خودی تلاش می‌کنند که در مقابل فرهنگ دیگری مقاومت و هویت فرهنگی خود را حفظ کنند. این تقابل‌ها و تلاش‌ها نشان‌دهنده پیچیدگی‌ها و تنش‌های فضای درونی سپهر نشانه‌ای است که به‌طور مداوم تحت تأثیر عوامل مختلف تغییر و تحول می‌یابد.

در هر دو رمان، نویسندگان معاصر همیشه تفاوت‌های فضا و مکان را برای خویش روشن و مشخص می‌کنند تا بتوانند دو دنیای متفاوت و ناهمگن را درک کنند و آن را در خویش ادغام کنند که این نگاه، خواننده را متوجه دوگانگی فرهنگ می‌کند؛ «اینجاست که رابطه خلق هنری و هویت هنرمند اهمیت می‌یابد؛ هر هنرمندی بر اساس هویت‌هایی که برای خود تعریف می‌کند، به خلق دست می‌زند؛ هر اثر هنری بازنمایی برخی نشانه‌های برگرفته از ساختار نشانه‌ای هویتی هنرمند است. او خود را در این جهان شکل می‌دهد که مبتنی بر ساختار هویتی خود (که گفتیم نوعی ساختار نشانه‌ای است) فهمی از جهان، رابطه و مناسبت خود با این جهان و جایگاه است و آن را در اثر خود بازنمایی و تکرار می‌کند» (نک: نجومیان، ۱۳۸۹: ۱۲۸). این فرهنگ‌پذیری نشانه پذیرش و تعامل مهاجر با فرهنگ میزبان است و چنین رویکردی در رمان بر جاده‌های آبی سرخ وجود دارد، چنانکه افزون بر حضور نیروهای اشغالگر انگلیسی و هلندی، شاهد درگیری بین دولت میرناصر و مردم جنوب بر سر تاریخ و فرهنگ است و نیز تنش بین نیروهای میرناصر و میرمهنا در سرزمین جنوب نوع دیگر این مداخله است. میرناصر زمانی که از نفوذ انگلیسی‌ها و هلندی‌ها به عنوان یک نافرنگ سخن می‌گوید، اتحاد و همدلی آنان و تاریخ بی‌پایه مردم جنوب را در لفافه انتقاد بیان می‌کند؛ «{میرناصر} پرت می‌گویی، علی‌قلی‌خان! پرت می‌گویی، ... ما که اصلاً تاریخ‌نویس نداریم تا در باب شوکت و شکوه‌مان بنویسد، از این گذشته، یک مشت آدم لخت و پاپتی پوست و استخوانی که شوکت و شکوه ندارند» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۷۷).

افزون بر وجود نافرنگ، آنچه سجودی با عنوان «دیگری ماحصل ناهمگنی»، «غیر خودی داخلی» یا «فرهنگ فرعی» یاد کرده‌است، می‌توان کاوید؛ این رویکرد به اختلافات میان دو طایفه شرقی و غربی پرداخته‌است؛ اختلافات ریشه‌داری که درباره کشته شدن میرناصر و برادرش (همان: ۱۰۱-۹۸) وجود دارد، ماجرای اعلان جنگ به هلندی‌ها توسط میرمهنا (نک: همان: ۱۰۰) و مدارا کردن با نیروهای میرناصر (نک: همان: ۱۰۶) که پیروان میرمهنا با آن مخالفت می‌کنند؛ در واقع این نافرنگی در بطن یک نافرنگی دیگر زاده شده‌است. همگی این عوامل نشانه تغییراتی است که چه کند و چه

سریع در حال رخ‌دادن است؛ «گوش کن عبدالله، گوش کن و فراموش مکن! خُدام خائنان، کثیف‌تر از خود خائنان هستند، بازویی که از مغز اطاعت می‌کند، اگر نباشد، مغز فقط فرمان عربده‌جویی خواهد داد، دهان هم اگر نباشد، چه بهتر» (همان: ۱۰۱). میرمهنا به این نتیجه می‌رسد که با همانندی در فرهنگ یا همان پذیرش فرهنگ دیگری بتواند نیروهای دیگری و غیر خودی را جذب کند، در این راه می‌خواهد با صبر کردن و باقی ماندن گروه متحد خویش با منطقه جنوب و مردمان سرزمینش همزادپنداری کند؛ «میرمهنا از خشم و تأسف می‌لرزید؛ پیوسته می‌لرزید- در خواب و بیداری، ما می‌دانستیم که می‌خواهد آستین را بالا بزند و کاری کند کارستان، اما از کشته شدن نهضتی‌ها بیمناک بود و می‌ترسید که دیگر نتواند چنان گروه متحد خالصی را یکجا گرد آورد» (همان: ۶۷۴). البته ژنرال هاوزن، حاکم هلندی خارگ، تلاش می‌کند تا ذهنیت و فرهنگ ایرانیان را با ترجیح سپهر نشانه‌ای خویش و قرار دادن مرز شرم‌آور تلقی کرده، اما اروپایی‌ها را انسان واقعی می‌داند و رفتار مانند آن‌ها را تأکید می‌کند؛ «بفهمند و اعتقاد پیدا کنند که ما اروپایی‌ها نمونه انسان واقعی هستیم، هر چه می‌گوییم، درست است، هر چه می‌کنیم، درست است. این آدم‌ها باید مثل ما لباس بپوشند، مثل ما «بندگردن» آویزان کنند، مثل ما راه بروند، مثل ما چپق بکشند و مثل ما به دنیا نگاه کنند و نهایتاً مجذوب و مغلوب عظمت ما باشند» (همان: ۲۴۴).

انسان معاصر در ستیز یا هم‌گرایی با پیشنهاده‌های فرهنگ بیگانه ناگزیر است، درباره کارآمدی ارزش‌ها و اعتبار معیارهای خود تعمق و تجدید نظر کند، چون درگیری با ناهمگونی شرایط جدید می‌تواند اعتلای فرد مهاجر را فراهم کرده یا به مشکلات اجتماعی و هویتی بغرنج بیانجامد. نویسنده تلاش می‌کند تا خود را در ادامه به دیگری تبدیل کند و خود را متأثر از فرهنگ غیر خودی نداند، همانند یک نشانه همگن عمل کند تا نابرابری را در خود و دیگری نابود سازد، حضور فاطمه‌بانو مادر میرمهنا در رمان و مقایسه رفتار هلندی‌ها با همسرش و کشته شدن میرمصطفی توسط میرمهنا، نشانه نارضایتی وی از زندگی در سرزمین‌های جنوبی است، این امر می‌تواند حاکی از آمادگی فاطمه و حتی نویسنده از پذیرش فرهنگ دیگری باشد (همان: ۱۱۹)؛ «برویم برادرها، برویم! این زن طرفدار ظلم و خیانت، تیرانداختن نمی‌داند، ممکن است اشتباهاً بزند لته پاره‌مان کند. کم کمک احساس می‌کنم از این که نگذاشتن میرناصر دوعابی، ما را قربانی قرارداد فروختن ریگ با اجانب کند، پشیمانم، ظاهراً روزگاری است که داغ شهادت فرزندان خوب کمتر از مرگ شوهر بد می‌سوزاند» (همان: ۱۱۰).

آنچه بیشترین نابرابری ساختاری را در آراء لوتمان نشان می‌دهد، تلاش وی برای شکستن دیگری و

تلاش برای بالا بردن خود در الگوی متداولش است (نجومیان، ۱۳۸۹: ۱۲۰؛ نقل از لوتمان، ۲۰۰۱: ۱۲۷). نویسنده اعتقاد دارد که کریم‌خان زند نیز از دیگر برترینانی است که نتوانسته مرز را حفظ کند و در تلاش بوده تا با فرهنگ دیگری ادغام شود؛ «کریم‌خان زند، سخت جانبدار انگلیسی‌هاست و به همین دلیل با ما سر سازگاری ندارد، ... فقط به یک اشاره انگلیسی‌ها و هلندی‌ها به ما حمله خواهد کرد» (همان: ۳۴۰). این رویکرد در بسیاری از نمونه‌های دیگر مشهود است، برای مثال در شخصیت‌هایی مانند میرزا محمدیگ خورموجی، نصیرخان لاری، شیخ سلمان، ارسلان، سلیمه، غزاله و به‌طور خاص در شخصیت میرمهنا دیده می‌شود. نشانه‌های خودی و دیگری و تقابل این دو از موضوعات مهم و برجسته در رمان *بر جاده‌های آبی سرخ* است که به‌طور مداوم در طول داستان تکرار می‌شود. شخصیت‌هایی مانند میرمهنا با تاکید بر حفظ و دفاع از فرهنگ خودی در برابر تلاش‌های دیگر شخصیت‌ها برای ادغام با فرهنگ دیگری قرار می‌گیرند. رمان مورد مطالعه هویت فرهنگی و تأثیر استعمار فرهنگی و نظامی را از طریق این تقابل‌ها نشان می‌دهد.

تفاوت بارز این دو رمان، نگاه متفاوت شمس به خود برتری است که در رمان *بر جاده‌های آبی سرخ* وجود ندارد. تقلید و شبیه‌سازی با دیگری از موضوعات محوری رمان *فرانکشتاین در بغداد* است که نشان‌دهنده نگاه دیگر برتری در میان شخصیت‌های داستان است. این تقلید و شبیه‌سازی نه تنها در رفتار و ظاهر، بلکه در نگرش و دیدگاه شخصیت‌ها مشهود است. شخصیت‌های رمان سعی می‌کنند تا خود را با تقلید از رفتارها و ظاهر غربی به دیگران (بیگانگان) شبیه‌سازی کنند. این تقلید از طریق تغییر در ظاهر، پوشش و حتی رفتار روزمره صورت می‌گیرد (نک: سعداوی، ۲۰۱۳: ۵۵). شخصیت‌ها با تلاش برای تقلید از دیگری، سعی می‌کنند که خود را بهتر و موفق‌تر نشان دهند. این رفتارها نشان‌دهنده نوعی خودکم‌بینی و نیاز به تایید دیگری است. سعداوی با خلق شخصیت «چیز» که هیچ موجود خاصی را نمایندگی نمی‌کند، به اجرای عدالت و انتقام از سلاطین و حاکمان می‌پردازد (نک: همان: ۱۵۵-۱۵۶)؛ یعنی هدف اصلی نویسنده، همانند میرمهنا، تلاش برای رهایی از نفوذ دیگری است، اگر چه میرمهنا این تلاش را مستقیم و با استفاده از خشونت و مقاومت فیزیکی انجام می‌دهد.

آنچه در این رمان‌ها نشانه بی‌قاعدگی فضای نشانه‌ای است، حاکی از ساختارهای شخصیت‌های آن با تناقضات دگرگونی فرهنگی است. مخلوق سعداوی این گونه احساس می‌کند که دیگران برداشت نادرستی از او دارند؛ هدف وی کشتار نیست، بلکه نوعی مبارزه و انتقام‌گیری از دیگری‌های جهان است؛ «لَقَدْ حَوَّلُونِي إِلَىٰ مُجْرِمٍ وَ سَفَاحٍ وَ شَاوَنِي ذَا الْوَصْفِ مَعَ الَّذِي أُسْعِي لِلْقِصَاصِ مِنْهُمْ أَصِلًا وَ هَذَا ظَلَمٌ

گیبِر» (همان: ۱۵۷)؛ ترجمه: «من را به یک جانی و قاتل تبدیل کرده‌اند، به کسانی تشبیه کرده‌اند که در واقع من خودم دنبال قصاص کردنشان هستم، ظالمانه است»، اما در نهایت در راه رسیدن به هدف خویش دچار لغزش می‌گردد.

۴-۲. تقابل لایه‌های درونی و بیرونی در دو رمان

هر سپهر نشانه‌ای لایه‌های درونی و بیرونی دارد که آن را از عبور دیگری محافظت می‌کنند. لوتمان تلاش می‌کند تا نقاط پیرامون و حاشیه‌های هر سپهری را نسبت به نقاط مرکزی با تولید معنای خاص جدا کند؛ در واقع «نقاط حاشیه‌ای محدود و مجبور نیستند، در حالی که نقاط مرکزی محدود و مجبورند، محدودیت و تحمیلی که از سوی فرازبان‌ها و فراتوصیف‌ها (نظام‌های دستوری) چندگانه بر آن‌ها وارد می‌شود، در اینجا، مناطق حاشیه‌ای، چون منبع خلاقیت و فرایندهای دینامیک درون سپهر نشانه‌ای تصور می‌شوند» (لوتمان، ۱۹۹۰: ۱۴۲).

ابراهیمی تلاش می‌کند تا ارتباط فضای درون سپهر (نهادهای درونی) را با بیرون آن (فرهنگ بیگانه) مشخص کند. سجودی اعتقاد دارد که یک فرهنگ افزون بر زیستن در مرزهای جداکننده خود از دیگری فرهنگی، همواره در معرض فرایند آمیزش با دیگری و البته به واسطه ناهمگونی و گسستی که درون خود دارد، تلاش می‌کند که خود را حفظ کند، چنانکه «درون را نیز به قلمروهای خردتر خودی و ناخودی تقسیم می‌کند و غیر خودی داخلی را چون عامل آن نافرنگ به تصویر می‌کشد» (سجودی، ۱۳۸۸: ۱۴۸). این رویکرد در رمان بر جاده‌های آبی سرخ وجود دارد، چنانکه افزون بر حضور نیروهای اشغالگر انگلیس، میرمهنّا و طرفداران میرناصر درگیر هستند و نیز نوع دیگر این مداخله، تنش بین نیروهای شرقی و غربی سرزمین جنوب است. میرمهنّا زمانی که دودستگی نیروها را به عنوان یک نافرنگ تلقی می‌کند، به چگونگی ساختار یک فرهنگ و دین مشترک که معرف یک سپهر نشانه‌ای متقابل است، اشاره می‌کند؛ «ما ریگیان، کودکان یتیم را می‌مانیم؛ به همین دلیل که در ایران، در این زمان تأسف‌بار، هیچ سلطان مسلطی وجود ندارد که سراسر وطن را در زیر درفش واحدی داشته باشد. شاهک‌ها هستند و حاکمک‌ها، هر یک سرگرم جنگ و جدالی با همسایگان اجانب از هر جا که به وطن ما حمله کنند، بخت این را دارند که بی برخوردی دشوار به پیروزی‌های سیاه برسند. در این میان، ما ریگ‌نشینان، نشسته و گرسنه، تشنگی و گرسنگی فرو نهاده‌ایم و در برابر دو دشمن زورمند زمان- هلند و انگلستان- ایستاده‌ایم و در این باره، پدر از دست داده‌ایم و عمو و بیش از این‌ها را از دست خواهیم داد» (همان: ۱۱۶). نقاط مرکزی و حاشیه‌ای سپهرهای نشانه‌ای به‌طور

متفاوتی تحت تأثیر قرار می‌گیرند و تنش‌های میان نیروهای داخلی و بیگانه نقش مهمی در تعیین این تأثیرات دارند و تحلیل دیدگاه‌های ابراهیمی با تکیه بر آرای لوتمان و سجودی به درک بهتر این تعاملات و چالش‌ها کمک می‌کند.

بیشتر وقایع رمان *فرانکشتاین در بغداد* در یک ساختمان مخروبه محله البتاوین در مرکز بغداد رخ می‌دهد که دارای جمعیتی مختلط با وابستگی‌های مختلف فرقه‌ای و ملی است که با هویت چندگانه شسمه هم‌خوانی دارد. بنا بر اعتقاد لوتمان (۱۹۹۰: ۱۴۲)، نقاط حاشیه‌ای محدود و مجبور نیستند، بلکه مرکز مجبور به تحمل محدودیت است؛ در واقع مناطق حاشیه‌ای منبع خلاقیت و فرایندهای دینامیک درون سپهر نشانه‌ای هستند. سعداوی علناً آمادگی خود را با صحنه انفجار در شروع رمان برای ترسیم جامعه دیگری اعلام می‌کند؛ البته باید پذیرفت که این حادثه، همانند یک خلاقیت و فرآیند است که نتیجه آن منفی و زیانبار است؛ «حَدَّثَ الْإِنْفِجَارُ بَعْدَ دَقِيقَتَيْنِ مِنْ مَغَادَرَةِ بَاصِ الْكَيْبَا الَّذِي رَكِبَتْ الْعَجُوزُ إِبْلِشُوا أَمَّ دَانِيَالُ شَاهِدُوا رُكُضَ الشَّبَابِ بِاتِّجَاهِ مَوْقِعِ الْإِنْفِجَارِ وَ ارْتِطَامَ بَعْضِ السَّيَّارَاتِ بِرَصِيفِ الْجَزَرَةِ الْوُسْطَى أَوْ بَعْضَهَا بِبَعْضٍ وَ قَدْ اسْتَوَلَى الْارْتِبَاكُ وَالرُّعْبُ عَلَيَّ سَائِقِيهَا وَ سَمِعُوا حَشْدَ أَصْوَاتِ بَشَرِيَّةٍ مُتَدَاخِلَةٍ صَرَخَ غَيْرُ وَاضِحٍ وَ لَغَطٍ وَ مُنْهَاتٍ سَيَّارَاتٍ عَدِيدَةٍ» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۱).

(ترجمه: انفجار دو دقیقه پس از حرکت اتوبوس کیا رخ داد که پیرزن الیشوا یا دانیل سوار آن شدند، آن‌ها جوانان را تماشا کردند که به سمت محل انفجار می‌دویدند و برخی از اتومبیل‌ها به پیاده‌رو هویج میانی یا یکدیگر برخورد می‌کردند و سردرگمی و وحشت رانندگان آن‌ها را فراگرفت و انبوهی از صداهای انسانی در هم تنیده، فریادهای نامشخص، زمزمه‌ها و بسیاری از آلام‌های اتومبیل را شنیدند. جنگ‌ها می‌توانند کنش‌های جدیدی را افزون بر ایجاد تعارض در اجتماع پدید آورند؛ در واقع جنگ و درگیری ارمغانی جز ناامنی و هرج و مرج و عدم امنیت ندارد؛ «مَرَّتْ طَائِرَاتُ أُمْرِيكِيَّةٍ عَلَيَّ ارْتِفَاعٌ مِنْخَفِضَ رَجَتِ الْبَيْتِ بِصَوْتِهَا الْحَادِ» (همان: ۷۱-۷۲).

(ترجمه: هواپیماهای آمریکایی از ارتفاع پایین عبور کردند و با صدای تند خود خانه را تکان دادند.)

فرانکشتاین با اجزای مختلف جسمش، نمادی از کشور عراق است که از نژادها و طیف‌های متنوع تشکیل شده‌است؛ بنابر این، سعداوی برای جلوه دادن لایه‌های تراوایی و پر خلل از موجودی فانتزی که اعضای بدنش از هویت‌های مختلفی ساخته شده، مدد می‌جوید؛ «الْشَّسْمِهِ مَصْنُوعٌ مِنْ بَقَايَا أَجْسَادٍ لِصَحَايَا مُضَافًا إِلَيْهَا رُوحٌ صَحِيَّةٌ وَ اسْمٌ صَحِيَّةٌ أُخْرَى» (همان: ۱۴۴).

(ترجمه: شسمه از بقایای اجساد قربانیان افزون بر روح قربانی و نام قربانی دیگر ساخته می‌شود.)

تکیه و پابندی به دین باعث پیوند هر چه بیشتر افراد با عناصر سرزمین خود و دوری افراد از پذیرش فرهنگ تحمیلی غریبان می‌گردد؛ دین نوعی نقطه حاشیه‌ای در این رمان است که باعث نوعی برتری در نگاه نویسنده است؛ «تَجْلِسُ هَا هُنَا كُلُّ مَسَاءَتٍ قَرِيبًا لَتَجِدُ حَوَارِيَّتَهَا الْعَقِيمَةَ صُورَةَ الْقَدِيسِ الشَّهِيدِ ذِي الْوَجْهِ الْمَلَانِكِيِّ لَا أَحَدَ يَسْتَمِعُ لَهَا بِشِكْلِ مُخْلِصٍ سِوَيِّ بَنَتَيْهَا وَ الْقَدِيسُ مَارْگُورِگِيسُ الشَّهِيدُ الَّذِي تُصَلِّي لِزَوْجِهِ كَثِيرًا وَ تَعْتَبِرُهُ قَدِيسُهَا الشَّخْصِيُّ» (همان: ۲۲).

(ترجمه: تقریباً هر روز همان جا می‌نشست تا گفت‌وگوی بی‌ثمرش را با تصویر قدیس شهید با آن چهره وارفته‌اش از سر بگیرد، کسی که جز دخترانش و سنت مارگورگیس شهید که برایش دعا می‌خواند و او را قدیس شخصی‌اش می‌دانست، خالصانه به حرف‌هایش درباره پرسش گوش نمی‌داد).

سعداوی «چیز» را حاشیه‌ای می‌داند که در پی انتقام است و در این راه بی‌گناه و گناهکار با هم مجازات می‌کند، اما دچار غرب‌زدگی نشده و صبغه دینی دارد و توانسته‌است تا خلاقیت بی‌بدیل ایجاد کند؛ «أَقُولُ هَذَا لِأَوْلَئِكَ النَّاسِ الطَّيِّبِينَ الْمُسَالِمِينَ وَ اطْلُبْ أَنْ تَدْعُوا لِي وَ تَعْقِدُوا الْأَمَانِيَّ فِي قُلُوبِكُمْ عَلَيَّ انْتِصَارِي وَ اكْمَالِي لِمُهْمَّتِي» (همان: ۱۵۷).

(ترجمه: خطابم به انسان‌های خوب و خیرخواه است، از شما می‌خواهم که برایم دعا کنید و در دل برای پیروزی و اتمام مأموریت‌م، آرزو کنید).

هم چنین می‌گوید: «أَنْتَنِي الْعِزْرَائِيلَ الْاَكْبَرُ الَّذِي سَيَنْتَلِعُ هَذَا الْعَالَمَ كُلَّهُ مَرَعِيًّا لِرَكَّةِ الْاِلَهِيَّةِ» (همان: ۱۶۹).

(ترجمه: من همان عزرائیل اکبرم که همه جهان را با حمایت الهی خواهم بلعید.)
سعداوی جنگ و درگیری را به‌عنوان محرک مهمی در ایجاد تعارض و کنش‌های جدید در اجتماع می‌بیند؛ این جنگ‌ها به‌ویژه با تأثیر منفی و عدم امنیت همراه هستند که توصیف‌های سعداوی تصاویری از هرج و مرج و اضطراب را با صدهای جنگ و بمباران به نمایش می‌گذارد (همان: ۷۱-۷۲).

شخصیت «چیز» در رمان که به‌دنبال انتقام و اجرای عدالت است، نمادی از هویت فرهنگی و دینی است که در مقابل تأثیرات خارجی مقاومت می‌کند. او نه تنها با اعمال خشونت‌آمیز خود نشان می‌دهد که به غرب‌زدگی تن نمی‌دهد، بلکه با شعارهایی از قبیل «عزرائیل بزرگ» و درخواست دعا از مردم به‌دنبال حفظ هویت دینی و اجرای عدالت است (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۵۷، ۱۶۹). این تحلیل نشان می‌دهد که سعداوی در *فرانکشتاین* در *بغداد* با نمایش فضای مخروبه در نماد فرانکشتاین و نیز مسائل هویتی،

فرهنگی و اجتماعی را با تکیه بر دین در زمینه جنگ و بحران‌های فرهنگی نشان می‌دهد.

اعتقاد مذهبی نوعی فرایند دینامیک درون سپهر نشانه‌ای است که هادی - از شخصیت‌های رمان - آن را با وجود کم‌رنگی اعتقادات مذهبی‌اش پذیرفته‌است؛ «وَلَكِنَّهُ كَمَا فِي الْمِرَّةِ الْاُولٰٓئِیَّ اَلَّتِي شَاهَدَا هٰذَا الْخَفَرِ الْخَشِيِّ الْاَلَنِیُّ اَحْسَّ بِخَطَرِ هٰذِهِ الْخُطُوَّةِ لَوْ اُقْدَمَ عَلٰیهَا فَلَتَبَقَ هٰذِهِ اللَّوْحَةُ هَا هُنَا وَ رُبَّمَا سَيَقُومُ لَاحِقًا بِرَدْمِ الْفُتْحَةِ لِحِصْنٍ كَيْ يَتَخَلَّصَ مِنْ هٰذَا الْقَلْبِ» (همان: ۲۹۸).

(ترجمه: اما او مانند بار اولی که لوح چوبی زیبا را دیده بود، از اقدام به این کار و برداشتن چنین قدمی احساس خطر کرد، با خود گفت بگذار این لوح باقی بماند، شاید بعدها این شکاف را با گچ بپوشاند تا برای همیشه از این نگرانی خلاص شود.)

۳. نتیجه‌گیری

نشانه‌شناسی فرهنگی نشان می‌دهد که هر متنی و هر نظام فرهنگی با ژرف‌ساخت فرهنگ‌های دیگر ارتباط دارد و از همدیگر متأثر هستند، چنانکه متن و نظام فرهنگی در رمان‌های استعمارستیز بر جاده‌های آبی سرخ و «فرانکشتاین در بغداد» با فرهنگ دیگری در پیوند است. این نویسندگان مرز و مرکز را مبتنی بر فضا و سپهر نشانه‌ای آن در رمان خویش تعیین و تبیین کرده‌اند، فضایی از سپهر نشانه‌ای با مرکز و پیرامونی که به‌ناچار دری به فرهنگ دیگری گشوده‌اند. نویسندگان فرهنگ خودی را در ساختار مرز و مرکز رمان‌های مورد مطالعه در مرکز قرار داده و مرزهای مشخصی را برای آن تعیین کرده‌اند، اگر چه سپهر نشانه‌ای این فضای مرزی در مواردی، به‌ویژه در رمان «فرانکشتاین در بغداد» تحت تأثیر فرهنگ دیگری است و حصار مرزی را به روی فرهنگ دیگری باز کرده، اما آن را بر فرهنگ خود برتری نداده‌است، بلکه نقش اصلی آن؛ یعنی «چیز» چون ابزاری است که به کشتار دیگری پرداخته‌است.

ساختار نابرابری در رمان بر جاده‌های آبی سرخ اگر چه گاهی کند است، اما در حفظ سپهر نشانه‌ای مشهودتر است؛ یعنی غلبه با خودمحوری فرهنگ حاکم است، چون نویسنده فرهنگ خود را مرکز دانسته و آن را بر دیگری برتری می‌دهد. این رویکرد جریانی کند و آهسته در رمان «فرانکشتاین در بغداد» دارد و نویسنده فرهنگ دیگری را در ساختاری واضح و روشن بر فرهنگ خودی برتری داده‌است.

تعارض درونی و بحران هویت نویسندگان بازتابی گسترده در این دو رمان دارد، اگر چه تعامل سپهر نشانه‌ای یا رمزگان دوگانگی فرهنگی در آن‌ها هم‌اندازه است، اما تعاملات درونی شخصیت‌های

دیگری زده بارز است، چون نویسنده نهادینگی فرهنگ خویش را از یک سوی مطرح کرده و از سویی دیگر، تلاش می‌کند تا با فرهنگ جدید کنار بیاید و آن را بپذیرد.

سعداوی آسیب‌های فردی و اجتماعی ناشی از نفوذ و سلطه غرب را در جامعه عراق آن روز در رمان *فرانکشتاین فی بغداد* تبیین کرده که بیشتر معطوف به خودی جامعه عراق است. وی تلاش می‌کند تا مرز خود را حفظ کند، اگر چه شرایط جامعه او را به سوی دیگری سوق می‌دهد. این رویکرد در رمان *بر جاده‌های آبی سرخ* نیز مشهود است، ولی بسامد کم‌تری نسبت به رمان *فرانکشتاین فی بغداد* دارد، چنانکه حذف خرده فرهنگ‌ها و تصویری جادویی از شخصیتی جدید که برتری‌طلبی دیگری را نشان می‌دهد، از نتایج این مرزشکنی و تقابل مرز با مرکز است، چنانکه گویی نویسنده تلاش می‌کند تا از فرهنگ فرهنگ خودی فاصله بگیرد و در فرهنگ دیگری ادغام شود که دچار نوعی خودی‌زدگی در این بازه شده است.

کتابنامه

- ابراهیمی، نادر. (۱۳۹۵) *بر جاده‌های آبی سرخ*. تهران: روزبهان.
- پاکتچی، احمد، (۱۳۹۱)، تحلیل نشانه‌شناختی هویت دوگانه در یک محله شهری و کارکردهای آن: مطالعه موردی محله رستم‌آباد - فرمانیه، *نشانه‌شناسی مکان*؛ مجموعه مقالات *نقدهای ادبی-هنری*، گردآوری فرهاد ساسانی، تهران: سخن.
- پوسنر، رولان، (۱۳۹۰)، *اهداف اصلی نشانه‌شناسی فرهنگی*، ترجمه شهناز شاه‌طوسی، نشانه‌شناسی فرهنگی، گردآوری فرزانه سجودی، تهران: علم.
- توروپ، پ، (۱۳۹۰). «نشانه‌شناسی فرهنگی و فرهنگ»، ترجمه فرزانه سجودی، *مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی*، تهران: علم، صص ۱۷-۴۰.
- سعداوی، احمد (۲۰۱۳). *فرانکشتاین فی بغداد*. الطبعة الأولى، بیروت: حقوق النشر و الاقتباس و الترجمة، محفوظه لمنشورات الجمل.
- لوتمان، ی. (۱۳۹۶). *نشانه‌شناسی فرهنگی*. ترجمه فرزانه سجودی و دیگران، تهران: علم.
- لوتمان، ی. آسپنسکی، بی. ای، (۱۳۹۰)، «در باب سازوکار نشانه‌شناختی فرهنگ»، ترجمه فرزانه سجودی، *مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی*، گروه مترجمان به کوشش فرزانه سجودی، تهران: علم.
- لوتمان، یوری، (۱۳۹۰)، *درباره سپهر نشانه‌ای، نشانه‌شناسی فرهنگی*، ترجمه فرناز کاکه‌خانی، گردآوری فرزانه سجودی، تهران: علم.
- لیونبرگ، ک، (۱۳۹۰)، «مواجهه با دیگری فرهنگی»، ترجمه تینا امراللهی، *مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی*، تهران: علم، صص ۱۱۹-۱۵۲.

نجومیان، ا. (۱۳۸۶)، «مفهوم دیگری در اندیشه ژاک دریدا، خودی از نگاه دیگری»، چهارمین همایش ادبیات تطبیقی، تهران: دانشگاه تهران.

نجومیان، ا. (۱۳۸۹). *نشانه‌شناسی فرهنگ*، چ ۲، تهران: سخن.

نجومیان، ا. (۱۳۹۶). *نشانه‌شناسی: مقالات کلیدی*، چ ۱، تهران: مروارید.

References

- Ebrahimi, N. (2016) on red and blue roads. Tehran: Rozbahan. (In Persian)
- Paktachi, A. (2012), semiotic analysis of dual identity in an urban neighborhood and its functions: a case study of Rostamabad-Farmanieh neighborhood, semiotics of place"; A collection of literary and artistic criticism articles, compiled by Farhad Sassani, Tehran: Sokhn. (In Persian)
- Posner, R. (2011), The main goals of cultural semiotics, translated by Shahnaz Shahtoosi, cultural semiotics, compiled by Farzan Sojodi, Tehran: Alam. (In Persian)
- Torup, P. (2016). "Cultural semiotics and culture", Translated by; Farzan Sojodi, collection of articles on cultural semiotics, Tehran: Alam, pp. 40-17. (In Persian)
- Saadawi, A. (2013). Farnenstein in Baghdad. The first edition, Beirut: Rights of publication and translation. (In Persian)
- Lotman, Y. (2016). Cultural semiotics. Translated by; Farzan Sojodi and others, Tehran: A. (In Persian)
- Lotman, Y. Aspensky, B. E., (2010), "On the semiotic mechanism of culture", translated by Farzan Sajjodi, collection of articles on cultural semiotics, Farzan Sajjodi translator group, Tehran: Alam Publications . (In Persian)
- Lutman, Y. (2012), About Sepahranshane, cultural semiotics, translated by Farnaz Kakekhani, compiled by Farzan Sejoudi, Tehran: Alam Publications. (In Persian)
- Lionberg, K. (2017), "Encountering the Cultural Other", translated by Tina Amrollahi, Cultural Semiotics Essay Collection, pp. 152-119. Tehran: Alam Publications. (In Persian)
- Najoomian, A. (2016), "Another concept in the thought of Jacques Derrida, an insider from another's perspective", 4th Comparative Literature Conference, Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Najoomian, A. (2010). Semiotics of Culture, Vol. 2, Tehran: Sokhan Publications. (In Persian)
- Najoomian, A. (2016), semiotics; Key articles, Chapter. 1, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian)
- Lotman, Y. (2001). Universe Of The Mind; A Theory Of Culture, Translated by; Ann Shukman. London; Tauris Publications.
- Lotman, Y. (1990). Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. Translated by Ann Shukman. London. New York: I. B. Tauris & Co.
- Vernadsky, V. (1998). The Biosphere. New York: Copernicu

دراسة مقارنة لروايتي "على الطريق الأحمر والأزرق" و"فرانكشتاين في بغداد" (استناداً إلى نظرية المجال السيميائي للوتمان، مع التركيز على الحدود والمركز)

رنوف إبراهيم سمين^١ | موسى برنيان^{٢*} | خليل بيگ زاده^٣

١. طالبة الدكتوراه في اللغة الفارسية وآدابها، فرع اللغة الفارسية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، كرمانشاه، إيران.

العنوان الإلكتروني: Raofibrahimsameen@gmail.com

٢. الكاتب المسؤول، أستاذ مشارك في اللغة الفارسية وآدابها، فرع اللغة الفارسية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، كرمانشاه، إيران.

العنوان الإلكتروني: parnian@razi.ac.ir

٣. أستاذ مشارك في اللغة الفارسية وآدابها، فرع اللغة الفارسية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، كرمانشاه، إيران.

العنوان الإلكتروني: kbagyzade@razi.ac.ir

معلومات المقال

الملخص

السيميائيات الثقافية هي دراسة العلاقات بين الثقافات بين أقطاب تفاعلية، وصراعية، ومواجهة، تُفسر نطاق ثقافة الفرد وموموها في مواجهة قيود ثقافة أخرى أو غير ثقافية. كان فهم لوتمان السابق للثقافة مجموعة من أنظمة العلامات ذات حدود غامضة، ويُطلق على جميع ظواهر العلامات المنغمسة في سلسلة متصلة مُنظمة بدقة اسم المجال السيميائي. يُبرز هذا المجال السيميائي الثقافي التجانس والفردية، ووظيفة هذا التصفية هي تحويل الغريب إلى مألوف، وأحياناً الآخر إلى الذات. تناول هذا البحث تحليل روايتي "على الطريق الأحمر والأزرق" و"فرانكشتاين في بغداد" استناداً إلى نظرية المجال السيميائي للوتمان، معتمداً على الحدود والمركز، مطبقاً مفاهيم مثل الأقطاب التفاعلية والصراعية والمواجهة في المجال السيميائي للوتمان بمنهج وصفي تحليلي. وقد شرح الباحثون الحدود والمركز في الأعمال قيد الدراسة لثقافتهم الخاصة، ويحاولون الحفاظ عليها، على الرغم من أن فضاء هذه الأعمال له مركز ومحيط يفتحان حتماً باباً لثقافة أخرى. يُظهر إنجاز البحث وجود تفاوت هيكلي للعلامات الثقافية في الحدود والعلاقات بين النصوص والفضاءات المختلفة في المركز، وقد تسبب هذا في منع الحدود من التقارب بين الذات والآخر؛ وبالتالي، فإن رؤية المؤلف وشخصيات القصة ليست مطلقة، ولا يتم شرح الحدود في فضاء المجال السيميائي، بل توجد تناقضات لا يمكن إصلاحها فيه. بالطبع، حافظ هذان الكاتبان، وخاصة نادر إبراهيمي، على ثقافتهما رغم التعارض والتناقض بين ثقافتهما والآخر في تعاملهما مع ثقافة أخرى، وأبقيا الآخر خارج حدود مكونات ثقافتهما.

نوع المقال: مقالة محكمة

الوصول: ١٤٤٦/٠٤/٢٧

التنقيح والمراجعة: ١٤٤٧/٠٤/٠٦

القبول: ١٤٤٧/٠٤/٠٨

النشر: ١٤٤٨/٠١/٠٧

الكلمات الدلالية:

على الطريق الأحمر والأزرق،

فرانكشتاين في بغداد،

يوري لوتمان،

النمط المشترك،

الحدود والمركز.

الإحالة: سمين، رنوف إبراهيم؛ برنيان، موسى و بيگزاده، خليل (١٤٤٦). دراسة مقارنة لروايتي "على الطريق الأحمر والأزرق" و"فرانكشتاين في بغداد" (استناداً إلى نظرية

المجال السيميائي للوتمان، مع التركيز على الحدود والمركز). *بحوث في الأدب المقارن*، ١٦ (٢)، ٧٨-١٠٠.

© الكتاب.

الناشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jccl.2025.11310.2656